

KISWAHILI SEHEMU YA PILI

MAJIBU

KCSE 2012

Coordinated by KENPRO, Macjo Arcade, 4th Floor, Suite 15E, Off Magadi Road, Ongata Rongai
|Tel: +254202319748 E-mail: infosnkenya@gmail.com | Website: www.schoolsnetkenya.com/

1.
 - (a)
 - Watoto wananyimwa haki licha ya kuwa katiba inalazimu haki hizi kutimizwa.
 - Mojawapo ya haki za kimsingi ni makazi na hali watoto wanalala mitaani.
 - Watoto hawapati chakula na hali wanatakiwa kupata lishe bora.
 - Wanaotakiwa kulinda haki za watoto ndio wanaozikiuka kwa kuwapiga, n.k.
 - Wazazi na jamaa wa karibu wanashiriki katika unyanyasaji wa watoto.

(4 x 1 = 4)
 - (b)
 - Mataifa yasiyo na amani huchangia katika ajira ya watoto. Watoto kutumikishwa vitani.
 - Ghasia hupalilia utekaji nyara - watoto wanatekwa kwa lazima na kupelekwa vitani.
 - Watoto kuumbuliwa kwa kugeuzwa mababe wa vita.
 - Watoto kutengwa na familia zao.
 - Dhiki za kimwili na kisaikolojia kwa kuvishwa mavazi mazito na kubebeshwa bunduki nzito.

(3 x 1 = 3)
 - (c)
 - Kubuni sera/mpango wa elimu bila malipo.
 - Utekelezaji wa sera hii unaendelea.
 - Viongozi baada ya uhuru kubuni mpango / kuandika malengo ya kufikia elimu kwa wote
 - Kuna wanaopigania haki ya kuwa kwa elimu bila malipo licha ya matatizo yaliyopo. (Wanaong'ang'ania kuwepo kwa elimu bila malipo).

(3 x 1 = 3)
 - (d)
 - Asilimia ya watoto na watu wazima wasiojua kusoma bado ni kubwa.
 - Pengo la kielimu kati ya watoto wa matajiri na maskini bado inaendelea kuwa kubwa.
 - Maskini hawamudu kushughulikia mahitaji ya kielimu ya wanao.
 - Maskini bado wanalazimika kushughulikia mahitaji ya kielimu ya wanao.
 - Miswada inapelekwa bungeni na kupitishwa ila haki hazishughulikiwi kikamilifu.

(2 x 1 = 2)
 - (e)
 - (i) Vigogo - walio katika mstari wa mbele / mabingwa.
 - (ii) Huwa nanga kwao - huwa mazito kwao.
 - (iii) Kujikuna wajipatapo - kujaribu kujinyanyua kulingana na uwezo wao.

(3 x 1 = 3)
2.
 - (a)
 - Uchunguzi unaonyesha Ziwa Viktoria linaangamia polepole.
 - Kukauka kwa ziwa (inakisiwa) kutahatarisha maisha ya watu zaidi ya milioni 30 wanaolitengemea kwa chakula na mapato.
 - Utafiti wa Taasisi ya Masuala ya Bahari na Uvuvi ulionyesha ziwa linaangamia kwa mita mia tatu kila mwaka.
 - Fuo zimekauka upande wa Kenya.
 - Shughuli nyingine mbali na uvuvi zinaendelezwa.
 - Kupungua kwa rasilimali za samaki kunatishia kuangamiza uvuvi.
 - Wavuvi wameingilia biashara nyingine.
 - Wengine wanavua katika maji ya mataifa mengine na kuhatarisha usalama wao.
 - Gugu-maji limetatiza shughuli za uchukuzi na ukulima.

- Kupungua kwa kiwango cha maji-kunatishia kukauka kwa ziwa hili.

(yaliyomo - hoja $8 \times 1 = 8$)

Mtiririko = 1

(alama = 9)

- (b)
- Serikali za nchi husika (Afrika Mashariki) ziweke sheria za kudhibiti shughuli za uvuvi.
 - Wavuvi washauriwe kufuata kanuni za uvuvi zilizowekwa.
 - Serikali za muungano zikomeshe shughuli za kilimo kandokando mwa ziwa na kwenye mito jirani.
 - Sheria za kudhibiti matumizi mabaya ya maji ziwekwe.
 - Viwanda vinavyotupa taka humu vichunguzwe.
 - Juhudi za ustawi wa kiuchumi katika ukanda wa Afrika Mashariki zizingatie uhifadhi wa Ziwa Viktoria.
 - Ziwa likikauka maazimio na malengo ya serikali husika ya kuboresha hali ya maisha yanaangamia

(yaliyomo - hoja $5 \times 1 = 5$)

Mtiririko = 1

(alama = 6)

3. (a)
- Mzizi wa neno ni sehemu ya neno inayobeba maana ya kimsingi/maana ya kileksia ya neno.
 - Sehemu hii haibadiliki hata neno likinyambuliwa / likiambishwa.
mfano: soma, gand-a, sahau-liw-a, ag - a kimbi-li-a, baba, kuku, tak - a
Sehemu zilizopigiwa mstari ndizo mizizi ya maneno husika.

Kueleza - 1, mfano 1 = alama 2

Tanbihi

Kuna mizizi huru (kama vile baba, mama, zuri, saha) na mizizi tegemezi/funge (kama vile som katika soma). Mtahiniwa anaweza kutoa mfano wowote, mradi asadikishe anaelewa dhana ya mzizi.

- (b)
- Ataku**t**engenezea - nafsi ya pili (umoja) / mtendewa /yambwa tendewa (kitondo).
 - **kule** - mahali kusikodhihirika/kiambishi cha ngeli ya mahali. (Ku - Ku)
- (alama 1)
- (c)
- (i) Irabu ya mbele, wastani. /e/ (alama 1)
 - (ii) Kipasuo ghuna cha kaakaa laini. /g/ (alama 1)
- (d) Marashi yaya haya / haya haya ndiyo aliyonunuliwa. (alama 2)
Nomino nyingine: mate, maziwa, mafuta, mazingira n.k.
- (e) Maisha ya**li**kuwa ya**m**emwendea vyema. (viambishi li, me) (alama 2)
- (f) **Mifano:**
- Mandu huandika vyema lakini Kani huandika vibaya.
 - Maskauti walitembea kijeshi ila wanafunzi hawakuvutiwa kamwe.
 - Maria atasafiri kesho ilhali Zaina atasafiri mtondo.
 - Mwalimu alituita tena lakini Komu hakuitika katu.
 - Terry alielekea kushoto na Ndua alibaki katikati.

Tanbihi

(alama 2 / 0)

- (i) Hii ni sentensi ambatano.
- (ii) Mtahiniwa **lazima** abainishe muundo wa sentensi ambatano.
- (iii) Mtahiniwa akikosa sehemu moja atuzwe sufuri (0).
- (iv) Aina yoyote ya kielezi inaweza kutumiwa mradi mtahiniwa abainishe mpangilio ufaao wa maneno.
- (v) Viunganishi ambatani vitumiwe/asitumie viunganishi vitegemezi.

- (g)
- Sentensi changamano huwa na kishazi kimoja huru na kingine kitegemezi.
 - Huweza kuwa na vishazi vyote viwili vitegemezi.
 - Vishazi huunganishwa kwa viunganishi vitegemezi kama vile, ikiwa, kama, ingawa, iwapo, ki, nge, ngali, ka virejeshi k.v. amba na 'o' rejeshi, n.k.

Mifano

- Jamvi lililonunuliwa limechakaa.
- Usahihishaji ukimalizika mapema wanafunzi watapata matokeo.
- Wafanyakazi walijitahidi wakamaliza kazi mapema.
- Ingawa alikuwa maskini aliwaelimisha watoto wake wote.
- Mvua ingalinyesha mapema tungalipata mavuno bora.
- Kama unataka kumwona daktari njoo mapema.

- (h) Koga
- uchafu
 - fanya maringo
 - ondoa uchafu mwilini kwa kutumia maji na sabuni

Konga

- kuzeeka
- kunywa kinywaji/ maji ili kupunguza kiu
- kusanya pamoja/ kukutanisha watu pamoja

Tanbihi

Mtahiniwa anaweza kutumia / kuibua maana yoyote mradi kila mojawapo ibainike katika sentensi.

- (i) Nomino dhahania - utu, furaha, urembo, wepesi, wema, wivu.

1 x 1 = alama 1

Nomino ya jamii - Kikosi, mkungu, chane, fundu, tano, darasa, mfano - darasa la wanafunzi, jeshi, kikosi, umati, halaiki, timu, jamii, familia, hadhira n.k.

1 x 1 = alama 1

- (j)
- (i) Nywa - nyweshwa/nywisha
 - (ii) La - liana
 - (iii) Vaa - valiwa

(k) Mifano

- Julius Kiptoo, mwanawe Kung'u na Justine walikiletea kijiji chao sifa. (Wahusika watatu)
- Julius Kiptoo (mwanawe Kung'u) na Justina walikiletea kijiji chao sifa. (Wahusika watatu)

wawili) (Julius Kiptoo ni mwana wa Kung'u)

- Julius Kiptoo, mwanawe, Kung'u na Justina walikileta kijiji chao sifa. (Wahusika wanne). (mwanawe - mwana wa Julius Kiptoo au mtu mwingine)
- Julius, Kiptoo (mwanawe Kung'u na Justina) walikiletea kijiji chao sifa. (Wahusika wawili). (Kiptoo ni mwana wa Kung'u na Justina)

Tanbihi

- (i) Huu ni mfano wa sentensi tata.
- (ii) Lazima dhana tatu zijitokeze.
- (iii) Mtahiniwa si lazima / hahitajiki kuelezea maana, viakifishi vinatosha.

(l) Naam- kihisishi

Machache - kiwakilishi / kiwakilishi cha idadi ya jumla.

(alama 1)

- (m)
- Muli alikuwa mwalimu wetu.
 - Huyu anaonekana mzima.
 - Teddy amekuwa mpole.
 - Swali limetuwia gumu.

(alama 2)

(Kitenzi kiwe na kiambishi nafsi au cha ngeli na cha wakati au cha hali)

- (n) (i) Shadda ni mkazo unaotiwa katika neno au silabi wakati wa kutamka

(alama 1)

- (ii) m-te-re-'m-ko

(alama 1)

Tanbihi

- Mkazo utiwe kwenye silabi ya pili kutoka mwisho wa neno.
- Si lazima atenge silabi.
- Anaweza kupigia mstari

- (o) Sahibu - rafiki /mwandani

(alama 1)

Kisunzi - kizunguzungu/ kisulisuli

(alama 1)

- (p) - wa kijinsia - kirai (ki) husishi (neni kuu ni kihusishi 'wa')

(alama 1)

- viongozi wenye msimamo (kirai nomino) (neni kuu ni nomino: viongozi) (alama 1)

- thabiti mno - kirai(ki) vumishi

(neni kuu ni kivumishii 'thabiti')

(alama 1)

Tanbihi

- Uainishaji ufanywe **kimuundo** wala si **kimajukumu**. Kwa mfano, 'wa kijinsia' ni kirai husishi wala **si** kirai vumishi, japo kinafanya kazi kama kivumishi.

- (q) Mama alimwambia Juma kwamba shughuli yao ingemalizika siku ambayo ingefuata.

(alama 2/0)

- (r) - kiima - watahiniwa hao

(alama 1)

- chagizo - kwa makini

(alama 1)

Tanbihi

- **Kiima** ni sehemu ya sentensi ambayo ndiyo habari zake zinatolewa katika kiarifu cha sentensi. Aghalabu huwa kikundi nomino ambacho hutokea kabla ya kitenzi, na kwa kawaida huwa ndicho mtenda katika sentensi.

Chagizo ni sehemu ya sentensi ambayo huja baada ya kitenzi au yambwa. Huwa kielezi/ kirai elezi au hata kirai husishi ambacho kinafanya kazi kama kielezi. Ni sehemu ya ziada katika sentensi na huweza kuondolewa bila kuathiri maana ya kimsingi ya sentensi.

(s) Sentensi agizi / amrishi / amri

(inatoa maagizo / maelekezo)

1 x 1 = 1

4. Mazingira

- Mzungumzaji huchota msamiati kutoka mahali anapozungumzia. Kwa mfano, atatumia msamiati wa sokoni akiwa sokoni. Pia kuna lugha ya mahakamani, kwenye mazishi, maabadini n.k.
- Mazingira huathiri kiimbo na hata kidatu. Kwa mfano, mtu akiwa darasani huzungumza kwa kidatu cha chini.
- Mazingira huathiri uteuzi wa msimbo/lugha/lahaja ambayo mtu anatumia. Kwa mfano, mazingira rasmi humtaka mtu kutumia lugha rasmi kama vile Kiingereza na Kiswahili sanifu.
- Mazingira hudhibiti kiwango cha usanifu na urasmi wa lugha. Kwa mfano, mazingira yasiyo rasmi hayahitaji kutumia lugha yenye urasmi au usanifu, mtu anaweza kutumia hata simo/misimu.
- Mazingira hudhibiti mtindo nafsi wa mtu. Kwa mfano, mtu katika mnada au biashara ya rejareja huweza kujirudiarudia ili kuwavutia wateja.
- Ishara anazotumia mtu hudhibitiwa na mazingira. Zipo ishara nyingine za uso au hata miondoko ambayo haikubaliwi/ni mwiko katika baadhi ya tamaduni / mazingira.
- Mtu anayeishi katika mazingira magumu / makali / ya unyanyasaji huelekea kutumia lugha kali au pengine ya matusi, pengine ili kujihami.

4 x 1 = 4

(b) Madhumuni

- Lengo la mawasiliano huathiri jinsi mtu anavyotumia lugha. Kwa mfano, mtu anapoonya hutumia lugha yenye toni kali. Anapotaka kushawishi hutumia lugha ya upole.
- Madhumuni huathiri uteuzi wa msimbo/lahaja/lugha, Kwa mfano, kiongozi anapotaka kuonyesha utangamano na mwanakijiji mwenzake huelekea kutumia lugha ya mama badala ya Kiingereza au hata Kiswahili. Kiongozi huyo huyo huelekea kutumia Kiingereza anapotaka kumtenga mwanakijiji mwenzake.

- Madhumuni huathiri kiimbo na shadda. Mtu anapotaka kusesitiza jambo hutia shadda kwenye maneno, au dhana anazotaka kusesitiza. Wakati mwingine hupandisha sauti ili kuwiana na hali ya msisitizo.

2 x 1 = 2

(c) **Malezi**

- Mtoto aliyelelewa kwa kudhibitiwa huinukia kutoweza/kutomudu kujieleza vyema kwa sababu ya woga aliojazwa.
- Mtoto aliyelelewa katika mazingira ya unyanyasaji hutumia lugha kali ya kujihami.
- Mtoto akilelewa na wazazi wnaozungumza lugha mbili/zaidi ya mbili huweza kujifunza / kutumia lugha zote mbili.
- Mtoto aliyelelewa akihimizwa kujieleza huinukia kuwa na uwezo/ukakamavu wa kujieleza.
- Mtoto asipofunzwa lugha ya mama hushindwa kujieleza kwa lugha hiyo.
- Mtoto hufunzwa kuepuka matumizi ya msamiati/lugha ya aibu/kali, kwa hivyo kutoitumia katika mazungumzo.

4 x 1

Tanbihi

Sheria na kaida zote za usahihihaji wa karatasi hii zitumike.